

Švėkšnos bažnyčia ir Nepriklausomybės (Laisvės) paminklas (skulptorius V. Jakševičius, paminklas atstatytas 1990 m. liepos 29 d.). Danutės Mukienės nuotrauka, 2008 m.

(Atkelta iš 69 p.)

nai reikėdavo dalyvauti. Neatvykti galėdavai tik tuo atveju, jei turi gydytojo pažymėjimą, įrodantį, kad sergi. Pažįstami pasakojo, kad vienoje mokykloje į demonstracijas varomiems vaikams buvo liepta skanduoti nurodytus komunistinius šūkius. Vaikai to daryti nenorėjo. Tada jiems buvo pasakyta, kad eisena bus filmuojama ir, jei kas tų šūkių neskanduos, tai jų tėvai bus baudžiami. Tačiau vaikai apgavo komunistus: eidami demonstracijoje jie vis judino savo lūpas, tačiau jokio garso neišleido.

Nežiūrint visų spaudimų, Lietuvoje nusiteikimas prieš okupantus stiprėjo. Bažnyčios tais mėnesiais buvo pilnos žmonių. Sekmadieniais daugybė profesorių ir studentų Vilniuje susirinkdavo į prie universiteto esančią Šv. Jonų bažnyčią pasiklausti kunigo Alfonso Lipniūno pamokslų. Atrodo, kad kai kurie žmonės, anksčiau nęję į bažnyčią, dabar joje lankydavosi kas sekmadienį, kad taip parodytų savo pasipriešinimą sovietiniam režimui.

Tuo laikotarpiu Lietuvoje vyko vadinamoji vokiečių repatriacija – vokiečių tautybės gyventojams buvo leidžiama išvažiuoti gyventi į Vokietiją; ten valdžia buvo linkusi priimti visus, kurie tik norėjo. Išvykti galėdavo net ir tie, kurių su Vokietija niekas nesiejo, nes visada galėjai sugalvoti istoriją, pavyzdžiui, kad ir tokią, jog tavo prosenelė buvo vokiečių. Nepaisant nusiteikimo prieš bolševikus, tuo metu palyginti mažai kas iš lietuvių pasinaudojo ta suteikta galimybe išvykti iš Lietuvos. Mano motina buvo neseniai mirusi. Pasitarę su tėvu, mudu nutarėme pasilikti, nes gyvenimas slinko palyginti ramiai – artėjo sovietų įsiveržimo į Lietuvą

metinės, o mes vis dar nebuvo matę tikrojo komunizmo veido.

1941 m. birželio 14 diena išaušo graži, saulėta ir neatrodė, kad ji taps viena iš baisiausių dienų mūsų tautos istorijoje. Vos tik atsikėliau, išgirdau kalbant, kad „žmonės veža“. Iš pradžių buvo sunku suprasti, ką tie žodžiai reiškia, bet, išėjęs į gatvę pasidairyti, prie daugelio namų pastebėjau žaliai nudažytus valdiškus sovietų sunkvežimius ir prie jų apsiginklavusius enkavedistus. Į tuos sunkvežimius žmonės dėjo savo skubiai supakuotą mantą. Tada dar nebuvo aišku, ką veža: ar iš anksto numatytus žmones, ar tuos, kuriuos pasisekė pagauti gatvėse. Vėliau daug kas paaiškėjo. Sužinojome, kad žmonės buvo pradėti tremti visoje Lietuvoje pagal iš anksto parengtus sąrašus. Išvežamiesiems nebuvo paaiškinama, kodėl jie tremiami ir kur. Pagautieji žmonės buvo vežami į geležinkelį stotis, kišami į gyvulinius vagonus ir užrakinami. Vežė šeimomis: jei trėmė vyrą, tai automatiškai kartu su juo – ir žmoną bei su jais gyvenusius vaikus. Jei pasitaikydavo, kad su tėvais negyvenęs šeimos narys, pavyzdžiui, ištekėjusi duktė tremties dieną būdavo atvykusi į tėvų namus, tai ir ją kartu išveždavo, nors jos išvežti anksčiau ir nebuvo numatyta. Neradus namuose į vežamųjų sąrašus įtrauktų asmenų, jų neieškodavo.

Negalima buvo suprasti, kodėl vieni žmonės vežami, o kiti, lygūs jiems savo turtine, visuomenine padėtimi, buvę tokių pat politinių įsitikinimų, lieka nepaliesiti. Buvo vežami ne tik tie, kurie anksčiau buvo turtingi ar įtakingi, bet ir vargšai, ne tik dešinieji, bet ir kairieji, nepriklausę Komunistų partijai. Tuo metu nė vienas žmogus Lietuvoje negalėjo jaustis saugus. Atrodo, kad pagrindinis vežimų tikslas buvo terorizuoti visus gyventojus ir pasėti tarp jų nerimą. Tas tikslas buvo įgyvendintas tik iš dalies, nes visame krašte ėmė stiprėti antikomunistinės nuotaikos, augti masinė neapykanta komunistams; prieš vežimus Lietuvoje to nebuvo.

Nežinodamas, ar esu įtrauktas į išvežamųjų sąrašus, tą naktį į namus negrįžau. Parėjęs ten kitą dieną, sužinojau, kad mano tėvą išvežė. Nusprendžiau kreiptis į žymiausią Lietuvos chirurgą profesorių Vladą Kuzmą ir paprašyti, kad užstotų mano tėvą, kurį jis buvo sėkmingai operavęs ir gerai žinojo, jog jo sveikata silpna. Bolševikai, matyt, prof. V. Kuzmą laikė sau palankiu žmogumi, nes per rinkimus buvo iškėlę jo kandidatūrą į deputatus, o tai reiškė, kad jis automatiškai išrinktas. Neabejojau, kad tokio žymaus ir patikimo asmens užtarimas gali mano tėvui padėti. Nuvažiavus pas profesorių V. Kuzmą į Kauną, teko nusivilti, nes profesorius man pasakė, kad jis bandęs užsistoti savo išvežamą kolegą prof. Karolį Parčevskį, bet enkavedistai jam atsakė, kad jo padėtis čia nieko nereiškianti, o tie, kurie dabar užtaria išvežamuosius, būsią pirmi įtraukti į sąrašus, rengiantis kitam išvežimui. Prof. V. Kuzma tada dar pasakė taip: „Mes visi pražūsime; vienintelė viltis, kad greit kils karas“. Na, pagalvojau, jei net sovietų pasirinkti žmonės taip kalba...

Profesoriaus V. Kuzmos žodžiams buvo lemta išsipildyti: praėjus keletui dienų po mūsų pokalbio, prasidėjo vokiečių puolimas. Tuo pat metu visą kraštą apėmė sukilimas, toks, kokio tikrai nebūtų buvę, jei Vokietijos karas su sovietais būtų prasidėjęs prieš trėmimus. Iš visos Lietuvos greitai buvo išvalyti bolševikai ir Raudonoji armija, bet tas įvykis per vėlai – išvežtiesiems jau nebebuvo galima padėti. Frontas sparčiai judėjo į Rytus, bet išvežamųjų nepasivijo. Veltui dar keletą savaičių gyvenau Vilniuje, laukdamas, kad tėvas sugrįš. Bolševikai įsijungė į žūtbūtinę kovą su Vokietija. Atrodytų, kad tokiu metu jie visas jėgas turėjo nukreipti gynimuisi, bet, pasirodo, kad buvo ne visai taip – daug jėgų ir energijos skyrė dar ir tam, kad tremtiniai būtų nugabenti į jiems įkurdinti numatytas vietas Sibire ir net Arktikoje.

Nesulaukęs sugrįžtant tėvo, išvažiavau į Švėkšną. Ten mūsų šeimai priklausiusiame dvare bolševikai buvo įsteigę vieną iš pirmųjų kolchozų² Lietuvoje, o dvaro darbininkus pavertę kolchozininkais³. Įdomu tai, kad iš keliolikos tų kolchozininkų tik vienas simpatizavo bolševikams, bet ir jo palankumas jiems vėliau, berods, atšalo.

Man atvažiavus iš Vilniaus, kolchozo pirmininkas mane pakvietė į kolchozininkų sueigą, kurioje buvo nutarta kolchozą likviduoti, o, kadangi nėra dvaro savininko, viską perduoti man – savininko sūnui. Buvo parengtas dokumentas, jį pasirašė visi kolchozininkai, kurie pasiliko toliau dirbti dvare.

Žmonės, matę ir išgyvenę didįjį trėmimą, vėliau teisingai Baisiuoju birželiu pavadintą, komunistinės santvarkos esmę suprato geriau, negu kas nors kitas. Vakariečiai, pažinę sovietus tik kaip savo sąjungininkus, niekada jų nepažino. Pagal jų naivų supratimą, karo metu tik Hitleris atstovavo tamsybių jėgoms, o Stalinas stovėjo gėrio ir teisingumo pusėje. Nors šiandien Stalino darbai pasauliui jau yra gerai žinomi, jis vis dar nesulaukia visuotinio pasmerkimo, tokio, kaip Hitleris.

II DALIS

Iš arčiau susipažinęs su bolševizmo tikrove, pasiryžau niekada daugiau gyvas sovietų valdžiai į rankas nepatekti. Taip nusiteikę buvo ir tūkstančiai Lietuvos bei kitų rytinių Europos kraštų gyventojų. Iš pradžių tas nusiteikimas buvo grynai teorinis, nes frontas sparčiai stūmėsi į Rytus ir sunku buvo įsivaizduoti galimybę, kad Sovietai į Lietuvą grįš, bet po poros metų padėtis ėmė keistis: vokiečiai pradėjo trauktis, kasdien vis labiau aiškėjo, kad jie karą pralaimės. Vis dėlto dar ir tada daug kas Lietuvoje netikėjo, kad rusai grįš.

Buvo sugalvota įvairiausių žmones raminančių teorijų, taip pat ir pasakojimų, kad amerikiečiai ar anglai išsikelsią Pabaltijyje ar kad tas darbas būsiąs pavestas karo metu neutralią poziciją užėmusiems švedams. Netikėjome, kad vakariečiai nuoširdžiai norėtų sovietų pergalės. Atrodė logiška, kad vokiečiams ir rusams bus leista netrukdomai kautis, kol abi valstybės visai nusilps, ir tada vakariečiai visoje Europoje įves žmonėms priimtina santvarką. Deja, Amerikos ir Didžiosios Britanijos vadovai, kurių priekyje buvo Ruzveltas ir Čerčilis, pasirodė neįtikėtinai naivūs ir už tą jų naivumą pasaulis iki šiol kenčia ir nežinia kiek ilgai dar kentės.

Vokiečių okupacijos metais gyvendamas Švėkšnoje, netoli sienos su Klaipėdos kraštu, buvau toli nuo fronto, kuris 1944 m. vėl pasiekė Lietuvą ir ilgesniam laikui sustojo ties Šiaulių–Raseinių linija. Tada dar porą mėnesių galėjome gyventi savo namuose ir apgalvoti, ką turime daryti toliau. Buvo aišku, kad Lietuvoje pasilikti negalėsime, nes tie, kurie nepasieks Vakarų, greičiausiai bus išgabenti į Rytus. Buvo svarstomos dvi galimybės: arba trauktis į Vokietiją, arba per Baltijos jūrą pabandyti patekti į Švediją. Neutrali Švedija atrodė labiau viliojanti, negu karo išvarginta Vokietija, tačiau galimybės per Baltijos jūrą išvykti į Švediją buvo labai menkos. Teko apsispręsti. Buvo nutarta, iškilus tiesioginiam pavojui, pabandyti patekti į Vokietiją. Ta galimybė mus ne itin traukė. Buvome girdėję, kad Vokietijoje trūksta maisto, kad vokiečiai žiauriai elgiasi su kitataučiais, kad jie jaunus užsieniečius prievarta ima į kariuomenę, kad vyksta baisus Vokietijos miestų bombardavimas. Žinojome ir tai, kad traukiantis mus gali pavyti ir sovietų kariuomenė. Tačiau kitos išeities nebuvo. Laimė, kad turėjau pakankamai arklių, vežimų, kuriais galėjome pasinaudoti pasitraukdami, ir Brockhauso geografinį at-

Grafienė Felicija Laimė Broel Pliaterienė (viduryje) su grafais Uršule ir Alfredu (mirė 2008 m. liepos 10 d. Varšuvoje, palaidotas Palangoje) Tiškevičiais 2000 metais. Nuotrauka iš Onos Norkutės archyvo

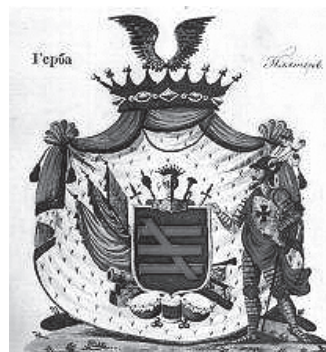
lasą su gana smulkiais įvairių Vokietijos dalių žemėlapiams.

Kai Švėkšną pasiekė žinia, jog rusai pralaužė Šiaulių–Raseinių liniją ir sparčiai artėja, mes susiruošėme išvykti ir 1944 m. spalio 8 dieną 8 valandą vakare išvažiavome iš namų – trimis vežimais devyni žmonės. Kartu su manimi važiavo žmona, jos motina ir sesuo su šeima, pas mus gyvenusi ligota senutė ir vienas iš Kauno atbėgęs mano kolega. Važiuojančių amžius buvo nuo dviejų savaičių kūdikio iki daugiau kaip 70 metų senutės. Kadangi buvo pasklidę gandai, jog pasienio miške yra sovietų desantininkų, važiavome per Žemaičių Naumiesį. Ten, pasienyje, Kuliešių sienos perėjimo punkte, Naumiesčio–Šilutės vieškelyje, jau buvo sustojusi ilga virtinė vežimų, bet muitininkai atsiskė atidaryti sieną, aiškindami, kad jų darbas prasideda tik 7 valandą ryte. Belaukiant paaiškėjo, kad raudonoji armija jau už 10 kilometrų, greta buvusiame Vainute. Ypač mūsų nuotaiką prislėgė milžiniškas „Tiger“ tankas, visu greičiu pravažiavęs pro vežimų virtinę. Dar neatėjus septintai valandai ryto, muitininkai gavo įsakymą trauktis į krašto gilumą. Taip siena tapo atidaryta visiems.

Mūsų vilkstinė, kurioje dabar jau buvo žemaičiai ir klaipėdiečiai, pajudėjo ir labai lėtai ėmė slinkti Šilutės link, o Šilutėje, prie siauro tilto per Šyšą, susitiko su panašia vilkistine, važiuojančia iš Klaipėdos pusės. Viena kelio pusė buvo rezervuota kariuomenės reikmėms, todėl kita pusė mūsų vežimai vos judėjo. Praėjo visa diena, kol visi trys mūsų vežimai pervaziavo Šilutės tiltą. Už Šilutės tempas nebuvo greitesnis. Važiavome visą naktį, tolumoje girdėdami šūvius ir sprogėjimus. Auštant pasiekėme Rusnę, kur radome dar sveiką tiltą per Nemuną. Pervaziavus Nemuną, svarbią natūralią kliūtį puolanciai kariuomenei, pasijutome saugiau – sustiprėjo viltis, kad bolševikai mūsų nepavys.

Nutolus nuo fronto ir keletą dienų pavažiavus link Vokietijos, atsirado pavojus iš vokiečių pusės: sužinojome, kad pabėgėliai iš Lietuvos yra suvaromi į Gross Drozdono (vietovę netoli Labguvos miesto – vokiškai *Labiau*), kur šeimos išskiriamos ir vyrai paimami apkasams kasti ar kitiems pagalbiniam kariuomenės darbams. Laimei, mums pasisekė surasti kelią, kuriuo aplenkėme pabėgėlių rinkimo punktus ir netikėtai atrastu keltu persikelti per Priegliaus upę. Toliau keliavome palyginti ramiai. Turėdami smulkų Rytprūsių žemėlapi, galėjome patys pasirinkti, kur ir kaip važiuoti. Traukdamiesi vengėme didesnių miestų. Vakarais sustodavome pas ūkininkus, gyvenusius netoli kelio. Paaiškėjo, kad Lietuvoje paplitusi nuomonė,

(Nukelta į 72 p.)

Grafų Pliaterių herbai. Nuotraukos iš Onos Norkutės archyvo

(Atkelta iš 71 p.)

joj prūsų krašto gyventojai nevaisingi, yra nepagrįsta: kur tik užsukdavome, mus mielai priimdavo ir duodavo arkliais pašaro; gal čia žmonės nujautė, kad ir jiems greit teks savo tėviškių netekti.

Maisto turėjome pakankamai; nemažai jo buvome pasiėmę iš namų. Vežėmės ir vonelę, kurioje buvome susūdę neseniai paskerstą kiaulę. Be to, pabėgėliams buvo duodamos vokiškos maisto kortelės.

Rudens oras buvo šiltas ir gražus. Nors per dieną toli nenuvažiuodavome, tačiau, kad ir iš lėto, po truputį, bet niekieno netrukdomi slinkome į Vakarų. Iš pradžių sutikdavome nemažai kitų pabėgėlių iš Lietuvos ir Klaipėdos krašto, bet vėliau jų nebeliko. Prirėkė beveik mėnesio laiko, kol pervaziavome Rytprūsius, tada – vokiečių okupuotą Lenkijos koridorių. Taip atsидūrėme Pomeranijoje. Nors buvome pakankamai toli užfrontėje ir tiesioginio pavojaus nebuvo, norėjome pasislinkti dar toliau į Vakarų, kur sovietai mūsų nebesiektų.

Lapkričio pradžioje oras ėmė keistis: pasidarė šalta ir lietinga. Paaiškėjo, kad arkliais keliauti greitai nebegalėsime.

Vokiečiai Lietuvoje buvo įvedę okupacines markes, kurių vertė, laikui einant, vis mažėjo ir pagaliau jos tapo visai menkavertės. Žmonės tų markių turėjo nemažai. Pabėgėlių laimei, pervaziavus sieną, vokiečiai tas okupacines markes keitė lygiomis dalimis į pilnavertes reichsmarkes. Taigi pinigų mes turėjome.

Vokiečiai, traukdamiesi iš okupuotų kraštų, išvežė daug geležinkelinių vagonų. Jų Vokietijoje tuo laiku buvo daugiau negu reikia. Vagonų parkas buvo ir tame Pomeranijos miestelyje, kuriame mes apsistojome (tada jis vokiškai vadinosi Butovu, dabar lenkiškai – Bytovu). Čia buvo nesunku išsinuomoti prekinį vagoną, bet prieš tai reikėjo apsispręsti, kur važiuoti. Norėjome pasitraukti kiek įmanoma toliau nuo bolševikų, todėl pasirinkome Bregenz am Bodense, vakarinėje Austrijoje, prie Šveicarijos sienos. Gavę vagoną, sukrovėme į jį daiktus, keturis arklus, pasiėmėme pašaro arkliais tiek, kad jo užtektų ilgesniam laikui, ir patys susėdome. Toliau važiuavo penki mūsų grupės nariai, nes žmonos sesers šeima Pomeranijoje pasimetė ir tik vėliau sužinojome, kad jie įsikūrė pervaziavę Oderio upę. 1945 m. pradžioje, frontui pajudėjus, jie buvo priversti antrą kartą trauktis; tada jie laimingai pasiekė Vakarų Vokietiją. Na o mus traukinys per bombarduojamą kraštą vežė į Austriją. Kelionėje patyrėme daug nuotykių. Nežinojome, kad vagonė arklus reikia risti kitaip, negu tvarte, todėl surišome taip, kaip ir arklidėse. Pajudėjus prekiniam traukiniui, ėmė labai purtyti. Keletas arklių neturėdami galimybės į ką atsiremti, parkrito. Buvo naktis, tačiau ugnies negalėjome įžiebtį – bijojome, kad nuo kibirkšties neužsidegtų šienas. Vargu ar tada arkliai būtų išlikę gyvi, jei ne du nepaprasti sutapimai:

mūsų vagono ašys greitai užkaito ir jį nukabino nuo traukinio. Vagonui sustojus, arkliai atsistojo ir mes juos perrišome taip, kaip reikia.

Antras sutapimas: Pomeranijos mieste Stargarde, kur atkabino mūsų vagoną, buvo geležinkelio dirbtuvės. Į jas ir nustūmė mūsų vagoną su visais keleiviais. Dirbtuvės darbininkai net susirinko pasižiūrėti į mus; seniausi meistrai tvirtino, kad iki šiol jiems dar neteko taisyti vagono, kuriame būtų žmonės ir arkliai.

Greit ašis buvo pakeista ir mes vėl leidomės į kelionę. Maždaug po savaitės, lapkričio 18 dieną, mes pasiekėme Bregenzą. Čia mes gyvenome 2 savaites ir gerai pailsėjome po varginančios kelionės.

Darbo neturintiems svetimšaliams nuolati apsigyventi arti sienos leidimo neduodavo. Tik vienas iš mūsų – mano kolega, kuris buvo inžinierius, gavo darbo ir pasiliko gyventi netoli Bregenzo, o mes, likusieji keturi, gavome dokumentus, kuriuose buvo nurodyta, kad esame siunčiami į Miuncheną. Mes nenorėjome važiuoti į tada smarkiai bombarduojamą Miuncheną, bet keliauti į tą pusę reikėjo. Pasikinkę arklus, vėl leidomės į kelionę – iš Bregenzo per Alpes į Bavariją.

Lietuviški vežimai, aišku, stabdžių neturėjo, todėl kelionės per aukštus kalnus, ypač vežimų laikymas leidžiantis nuo stačių kalnų, arklus labai išvargino.

Pasiekę Bavariją, pamatėme, kad žmonės ten ne tokie vaisingi, kaip kad buvo Rytprūsioje ir Pomeranijoje. Rytų frontas buvo toli, apie pabėgėlius jie nebuvo girdėję ir net užėigų savininkai nenorėjo mūsų priimti. Pavakariais atvažiavus į kokį nors kaimą, reikėdavo kreiptis į to kaimo administracijos pareigūną, buergermeisterį, ir tik jam įsakius gaudavome nakvynę, už kurią, žinoma, užsimokėdavome.

Taip iš lėto slinkome Miuncheno link. Prasidėjo žiema, užklupo ligos ir mes kelionę turėjome nutraukti. Sustojome prie Mindelheimo miestelio ir laukėme, kol pasveiks ligoniai. Belaukiant, gerų žmonių padedamas, radau darbą vienos baldų dirbtuvės raštinėje ir tokiu būdu mes visi gavome teisę apsigyventi Mindelheime. Vieną iš arklių teko parduoti, o kitais trim leidome naudotis apylinkės ūkininkams už atlyginimą maisto produktais. Praėjus kelioms mėnesiams, Mindelheime sulaukėme amerikiečių.

Mūsų bėgimas buvo komplikuotas, kelionė užtruko žymiai ilgiau, negu daugumos kitų lietuvių atsitraukimas, tačiau mes niekada nesigailėjome, kad leidomės į tą kelionę ir dėkojome Dievui, kad keliaujame į Vakarų, o ne į Rytus.

¹ Kalba taisyta.

² Kolūkių.

³ Kolūkiečiais.